

Kasvatuksella kohti ekologista viisautta

Värri, Veli-Matti

*Kasvatus ekokriisin aikakaudella
Vastapaino, Tampere 2018*

Raisa Foster

Hallitustenvälisen ilmastomuutospaneelin IPCC:n (Intergovernmental Panel on Climate Change) raportti on nostanut ilmastomuutoksen puhutuimmaksi uutisaiheeksi ilmestymisensä jälkeen lokakuussa 2018. Varsin laajaan asiantuntijajoukkoon nojaava raportti varoittaa maapallon kestorajojen tulevat vastaan, mikäli jatkamme nykyistä elämäntapaamme, mutta silti ihminen on haluton tekemään muutoksia arjen valinnoissaan. Vaikka kestävyysongelmasta puhutaan jo yli puoluerajojen, samaan aikaan ruokitaan illuusiota hyvinvoinnin kytkeytymisestä loputtoman talouskasvun ideaan. Miten kasvattaa tässä ristipaineessa?

Filosofi ja Tampereen yliopiston kasvatustieteen professori Veli-Matti Värri määrittelee kirjansa *Kasvatus ekokriisin aikakaudella* erityisesti kasvatustieteelliseksi puheenvuoroksi ”maailman tilasta ja kasvatuksen mahdollisuuksista luoda viisaan ja kestävä elämänmuodon perusteita” (s. 12). Värriin mukaan elämän ehtojen pelastaminen ja siten myös tulevien ihmiskukupolvien tulevaisuuden turvaaminen edellyttää ihmisen ja ei-inhimillisen elämän suhteen uudelleenarviointia. Tähän tehtävään Värri lähtee purkamalla ensin ihmisen luomia tuhoisia uskomuksia, jotka erityisesti hedonistisen halun ohjaamana ja ylikulutusta ruokkimalla määrittävät nykyistä elämäntapaamme. Kriittisen tarkastelun lisäksi Värri pyrkii välittämään myös toivoa muotoilemalla niitä kasvatuksen mahdollisuuksia, joilla kestävämpi suhde ihmisen ja muun luonnon välille voidaan kuvitella.

Kirjan johdantoluvussa Värri määrittelee kasvatuksen tehtävän sosiaalipedagogiikan määritelmään kytkettyen: se on sekä ihmilliseen kasvuun että yhteiskuntaan suuntautuvaa. Värri tekee myös selkeän eron kasvatuksen ja sosialisatiion välille: ”vaikka sosialisatio aina sisältyy kasvatukseen, kasvatuksen ei pidä pelkistyä yksinomaisesti sosialisatioksi, koska sen on luotava valmiuksia kriittisyyteen, vallitsevan elämänmuodon ylittämiseen ja kulttuurin kehittämiseen” (s. 17, ks. myös Värri 2004). Kirjan kantavana teemana onkin vallitsevan länsimaisen yhteiskuntajärjestyksen itsestäänselvyyksinä pitämien uskomusten ja rakenteiden kriittinen analyysi.

Värri kuljettaa aikalaisanalyysiaan perspektiivejä vaihdellen. Hän aloittaa kasvatustieteiden perkaamisen opetussuunnitelmateorian hengessä ja vaihtaa sitten fenomenologiseen maailmanymmärrykseen. Maurice Merleau-Pontyn haastavista ajatuksista siirrytään jälleen uuteen viitekehukseen, psykoanalyytiin, ja sen erityisesti lacanilaiseen perinteeseen. Värriin käsittelyssä perinteisesti toisistaan erillisinä pidetyt näkökulmat yhdistyvät yrityksessä rakentaa ihmisen ja luonnon toisistaan erkaantunut suhde uudelleen.

Värri lähtee liikkeelle osoittamalla sen, miten sosiokulttuuriset muutokset ovat aiheuttaneet muutoksia myös kasvatustieteissä. Hän valottaa kasvatuksen paradoksaalista luonnetta: kasvatusta heijastelee aina välttämättä yhteiskunnassa vallitsevia käytänteitä, mutta sen tulisi pyrkiä myös säilyttämään erityisluonteensa ihmisyyttä uudelleen luovana toimintana. Värri muistuttaa lukijaa siitä, kuinka kasvatusta on siis aina sidoksissa vallitsevaan maailmankuvaan ja ihmiskäsitykseen. Hän puhuu merkityshorisontista, johon tiivistyvät aikakauden ihanteet ja periaatteet. Länsimaissa valistusajan ihanteet istuvat tiukassa: järkipäiseksi kasvatettava ihminen nähdään jyrkästi luonnosta irrallisena. Antiikista ja kristinuskosta peräisin oleva ajatus ihmisestä vajavaisena sai valistusajalla rinnalleen kehitysuskoisen näkökulman. Modernin ajan kasvatusta perustuu niin ikään ajatukselle aina vain paremman ihmisyyden ja tulevaisuuden luomisesta.

Eriytyisen huolissaan Värri on yhteiskunnan ekonomisoitumisesta ja talousajattelulle tyypillisen kilpailuideologian tunkeutumisesta myös kasvatukseen kentälle. Jos kasvatusta nähdään ainoastaan kilpailukykyyn edistämisenä, demokratia ja elämän edellytysten turvaaminen ovat vaarassa. Vaikkei Värri itse kehystäkään kasvatustieteiden sosiaalipedagogiikaksi, on yhteys näkyvissä erityisesti hänen kuvauksessaan kasvusta moraalijärjestykseksi: ”ideaalina on, että yksilön hyvän toteutuminen olisi sopusoinnussa

yhteiskunnan hyvän (sosialisaatio) kanssa: että subjektiivisen (yksilö) ja objektiivisen (yhteiskunta) kasvatuksellinen kohtaaminen uudistaisivat ja kehittäisivät demokraattista yhteiskuntaa” (s. 37).

Värin mielestä maailman pelastaminen ekokatastrofilta edellyttää ihmiskeskeisen todellisuuskäsityksen purkamista ja pedagogisen vastuun ulottamista myös muuhun kuin inhimilliseen elämään. Tätä tehtävää hän pyrkii avaamaan Maurice Merleau-Pontyn myöhäisfilosofiasta käsin. Ihmisen erillisyyden ja erityisyyden kertomusta voidaan purkaa Merleau-Pontyn ”lihan” käsitteen kautta, joka voidaan ymmärtää ”universaalina olemisena”. Lihan käsitteellä Merleau-Ponty välttelee dualistisia joko-tai-asetelmia, ja Värin mukaan käsite sisältääkin sekä olemisen metaforisen että konkreettisen tason: liha on kaikkea aistittavaa, mutta se kuvaa myös kaikkien olevaisten kietoutuneisuutta toisiinsa.

Luku ”kietoutuneisuuden ontologiasta” on lyhyt ja vaatii avautuakseen lukijalta aiempaa perehtyneisyyttä kehofenomenologiaan. Kehollisuus ja maailmaan kietoutuneisuus ovat niin keskeisessä roolissa Värin peräänkuuluttamassa ”ymmärryshorisontin” uudistamisessa, että yksityiskohtaisempi kehofenomenologian taustoitus palvelisi varmasti paremmin suurempaa lukijakuntaa. Toisaalta Värin tiivistykset saavuttavat oleellisimmän: kehon ja maailman yhteen kietoutuminen on luonnollista olemista, mitä ei voi redusoida käsitteiksi. ”Lihallinen yhteys on ykseyttä erilaisuudessa” (s. 61) -kiteytys on myös eettinen kannanotto moninaisemman (ihmisen ja enemmän kuin ihmisen) ja toiseutta arvostavan maailman puolesta.

Väri poimii kirjansa keskeisimmän käsitteen ”halun” Merleau-Pontyn ”esioperatiivisen intentionaalisuuden teoriasta”, mikä tarkoittaa subjektin kehollista aktiivisuutta toiseen ennen objektiivisen tietoisuuden tasoa. Väri näkee haluavassa kehossa orastavan ”sosiologisen rakenteen” (s. 64), koska haluava keho suuntautuu aina toiseen. Fenomenologian kautta voi Värin mukaan ymmärtää halun olemusta nimenomaan positiivisena elämänvoimana, Eroksena. Ymmärtääkseen halua myös kuolemanvoimana, Thanatoksena, Väri kääntyy lacanilaisten psykodynaamisten teorioiden puoleen. Hänen tarkoituksenaan on nimenomaan teoretisoida aistimellis-ontologisen haluolennon muuttuminen ”elinikäisen oppimisen nimissä, psykokaapitalistisen tuotemaailman liikevoimaksi” (s. 67).

Lacanin subjektiteorian mukaan subjekti on lähtökohtaisesti hajallaan. Värin mukaan tämän ymmärtäminen auttaa hahmottamaan sitä, kuinka kunkin aikakauden ideologiat ja valtarakenteet itseasiassa suuntaavat haluamme: kristillisestä nautintojen kieltämisestä olemme siirtyneet konsu-

merismin ohjaamaan välittömään nautintojen tyydyttämiseen. Mässäilevä ylikulutus vie tuhoon, ja siksi Värri pitää halurakenteen ymmärtämistä ekologisen viisauden kannalta keskeisenä. Värri muotoileekin kirjassaan halun neljänä tasona: 1) ideologisena, 2) hedonistisena, 3) ontologisena ja 4) olemisen puutoksen (s. 73–74) tasona.

Kapitalismi ja konsumerismi saavat voimansa siitä, että ihminen tuntee jatkuvasti olevansa puutteellinen. Tähän ”puutteen kultivointiin” Värri liittää myös elinikäisen oppimisen ideologian. Jatkuva itsensä kehittäminen, uuden oppiminen, suoritusten tehostaminen ja elämysten metsästäminen ovat psykokaapitalistisen maailmankuvan tuotosta. Psykodynaamisesta haluteoriasta Värri palaakin kirjassaan tarkastelemaan uudestaan yhteiskunnan sosiokulttuurisia rakenteita. Erityisesti hän kritisoi fossiilikapitalismin ja kilpailutalouden normalisoimia käytänteitä, jotka vaikuttavat myös nykyisiin pedagogisiin suuntauksiin. Kuluttamista ja kaiken teknologisoitumista pidetään kasvatustieteillä itsestään selvyyksinä. Koulutusinstituution tehtäväksi nähdään entistä tuottavampien työntekijöiden valmistaminen. Edistysuskoisessa yhteiskunnassa kasvatuksestakin tulee vain talouden väline, jossa pedagogiset periaatteet jäävät sivuseikoiksi.

Värriin mukaan maailma voidaan pelastaa kasvatuksen avulla vain, jos luovumme loputtoman kasvun ideasta ja pyrimme aidosti kohti ekososiaalista sivistystä. Elämän turvaamiseksi myös kasvatustieteiden on siis uudistettava rajusti: ihmisen ja luonnon suhteen näkeminen toisiinsa kiottuneina ruokkii myös ihmisten kestävästä hyvinvoinnista. Värriin mielestä keskeisintä olisikin palauttaa kasvatukseen tietoisuutemme luontosuhteesta ja inhimillisestä vastuusta kaikkea elämää kohtaan.

Maailman pelastaminen ei voi Värriin mukaan olla kuitenkaan kiinni yksittäisen ihmisen itsekehittämisestä, vaikka sitäkin tarvitaan. Sen sijaan Värri peräänkuuluttaa ”kollektiivisen moraalijärjestyksen” uudistamista (s. 111). Tässä tehtävässä tarvitaan hänen mukaansa vahvaa kasvatustieteiden uudistamista. Ihmisen mahdollisuudet eivät tule esiin itsestään, ilman kasvatusta. Värriin mukaan kasvatuksessa oleellista on nimenomaan ihmisen ja muun elämän tunnustaminen itsessään arvokkaana. Ekososiaalinen sivistys ei toteudu ilman rakkauden, oikeudenmukaisuuden ja elämän kunnioittamisen kokemuksellista välittämistä.

Veli-Matti Värriin kirja on syvästi ympäristöahdistusta aiheuttavaa luettavaa, mutta se onnistuu luomaan myös toivoa jo pelkällä olemassaolollaan. Onhan kirja ensimmäinen suomenkielinen teos, joka käsittelee nimenomaan kasvatusta ekokriisin näkökulmasta. Kirjan julkaisuajan-

kohta ei olisi voinut olla parempi: ICPP:n raportti nosti ilmastonmuutoksen kansainvälisesti tunnustetulle tasolle, ja Värin terävä kritiikki nykyistä ekonomisoitunutta koulutusinstituutiota kohtaan osoittaa kulkuskapitalistisen maailman patologiat koko yhteiskunnan rakenteiden läpäisemiksi. Yhteiskunnan kaikkien sektorien on muututtava – myös kasvatuksen.

Suomalaisen kasvatustilfilosofian klassikoksi muodostunut Värin väitöskirja *Hyvä kasvatust – kasvatust hyvään* on yltänyt viidenteen painokseen ja on nykyään ladattavissa vapaasti kustantajan sivuilta. Tältäkin pohjalta veikkaan myös Värin tuoreen kirjan nousevan yhdeksi merkittävimmistä kasvatustajattelun uudistajista ja tulevaisuuden klassikoista. Värin rohkea ja suorasanainen kritiikki vallitsevia ideologioita kohtaan ja toisaalta rakkaudentäyteinen lempeys kaikkea elämää kohtaan tekee syvän vaikutuksen lukijaan.

Vaikeista asioista on mahdotonta kirjoittaa yksinkertaista. Siksi huoleni on, että *Kasvatust ekokriisin aikakaudella* tavoittaa lähinnä akateemisen ja nimenomaan filosofisesti orientoituneen yleisön. Kirjan moninäkökulmaisuus on sekä sen rikkaus että haaste. Väri on filosofina uskollinen käyttämiensä lähteiden käsitteistölle, mikä aiheuttaa sen, että fenomenologian ja psykoanalyysin vaikeat teoriat saattavat jäädä osalle lukijoista toisistaan irrallisiksi. Fenomenologiset ”esiobjektiivinen” ja ”subjektiivinen” ja psykoanalyysin ”hyperobjekti” ja ”objekti-a” edustavat kahden eri perinteen näkökulmaa samaan problematiikkaan. Ehkäpä tulevaisuudessa joku ekososiaalisesta kasvatuksesta kirjoitava tiivistää Värin luoman pohjatyon yksien käsitteiden alle ja selkeyttää osaltaan haastavan aihepiirin sosiaalipedagogista tulkintaa.

”Psykokapitalistisessa” (Väriä lainaten) maailmassa syvälliset arvopohdinnat sekä oman maailmankuvan ja ihmiskäsityksen kriittinen kartoitus eivät valitettavasti tunnu kuuluvan edes ammattikasvattajien keskeiseen toimenkuvaan. Toivon kuitenkin, että maltillinen sivumäärä ja erityisesti alkulukujen imu houkuttelevat myös kasvatustieteen opiskelijan ja usein vain oppiaineensa sisältöihin ja pedagogisiin menetelmiin suuntautuneen opettajankin lukemaan kirjan. Kirja antaa eväitä vallitsevan hegemonian haastamiseen ja siten myös pedagogisen työmme uudelleen määrittelyyn niin, että se ruokkisi paremmin elämää ylläpitäviä arvoja ja käytäntöjä.

